

מוסדות גרמנים וחברות מחקר שהוקמו במאה הי"ט לחקר ארץ-ישראל ולימודה*

נפתלי טלמן

חקירת ארץ-ישראל היא אחד הביטויים למעורבות המעצמות האירופאיות בארץ-ישראל במאה הי"ט. מפעילות של יחידים בתחילת התקופה, התפתחה חקירת הארץ לפעילות רבת ממדים על-ידי חברות ובעזרת הממסד המדיני. הפעילות בשטח זה, כמו בתחומים אחרים, הושפעה מהמאורעות החברתיים והמדיניים בארץ-ישראל ובארצות אירופה גם יחד. רבות נכתב על הקמת 'קרן החקר הבריטית' לחקר ארץ-ישראל ועל פעילותם של חוקרים בריטיים בארץ! מטרת מאמר זה היא להפנות את תשומת הלב לפעילות המחקרית הגרמנית בארץ-ישראל באותה תקופה.

ראשית המחקר המדעי הכללי והגרמני בארץ-ישראל במאה הי"ט

פלישת נפוליאון לארץ בסוף המאה הי"ח (1799) הביאה עמה כידוע התעוררות של המעצמות האירופאיות ותקוות בעולם הנוצרי לשחרור ארץ הקודש מידי השליטים העות'מאניים, ואם כי בתחילה לא הביאה מיד לתנועת צליינות גדולה ולפעילות בשטח, הרי מאוחר יותר, עם פרסום הרפורמות העות'מאניות וחידוש הקפיטולאציות, גברה הפעילות והעשייה האירופית בארץ-ישראל. מספר המבקרים בארץ הלך וגדל, בתחילה תוך מניעים דתיים ולאחר מכן גם מתוך מניעים מדעיים.

בין המבקרים והחוקרים האירופיים היו מלומדים ידועי-שם שהיו מעוניינים להכיר את הארץ מתוך לימוד שיטתי ויסודי של הנושאים הנחקרים. התעניינותם התרכזה בעיקר בתחום ההיסטורי במחקר המקרא וארץ הקודש. על-כן התמקדו מחקריהם בארכיאולוגיה ובגיאוגרפיה מקראית ופחות

* המאמר מבוסס על נספח לעבודת גמר לתואר מ.א. בנושא: 'השפעות הגורם הגרמני (למעט הטמפלרים) על ההתפתחות היישובית של ארץ-ישראל במאה הי"ט ועד למלחמת-העולם הראשונה', בהדרכת פרופ' י' בן-אריה וד"ר רות קרק, האוניברסיטה העברית, ירושלים תש"ם.

1 ראה: 'מאה שנה לחקירת ארץ-ישראל', טבע וארץ, כרך ז, חוברת ז-ח (תשכ"ה), עמ' 282-320.

בתושבי הארץ, תרבותה וכלכלתה. הפרסומים של אנשי-מדע אלה היו ניצני המחקר המדעי של ארץ-ישראל כעת החדשה.²

ב-1841 הקימו אנגליה ופרוסיה, שתי המעצמות האירופאיות הפרוטסטנטיות, את הבישופות המשותפת והניחו בכך את היסוד לפעילות מסיונרית ולהקמת קהילות פרוטסטנטיות בארץ. לצד המוסדות הכנסייתיים שפעלו במסגרת הבישופות המשותפת עמדו הקונסוליות בירושלים (הבריטית שהוקמה עוד בשנת 1838 והפרוסית – בשנת 1842).³

בתחילת התקופה הזאת, בשנות הארבעים והחמישים של המאה הי"ט, היתה העשייה הגרמנית מצומצמת. קונסולייט-המשנה הפרוסית, שהוקמה ביוזמת פרידריך וילהלם הרביעי, נצטוותה לתמוך בעולי הרגל הגרמנים שהגיעו לארץ תמיכה מדינית וחומרית. עניין אחר שקידם את חקירת הארץ על-ידי הגרמנים, היתה העובדה שבין הקונסולים היו מזרחנים מלומדים, שנטו לפעול למען חקר הארץ במסגרת הקונסוליה.

שני הקונסולים הראשונים היו אנשי-מדע ידועים – ארנסט גוסטב שולץ (Ernst Gustav Schultz) ששירת כקונסול בין השנים 1842-1851, היה מזרחן וד"ר גיאורג רוזן (Dr. Georg Rosen), קונסול בין השנים 1852-1865, היה מדען ששלט בלשונות המזרח.⁴ וכך נעשות פעולות של ממש לחקר הארץ כבר בשנות הארבעים והחמישים.

הספרייה המדעית בקונסוליה הגרמנית⁵

ביום 18.2.1846 פנה הקונסול הגרמני בירושלים א"ג שולץ בבקשה אל מלך פרוסיה להקים ספרייה מדעית, שתשמש את החוקרים בארץ הקודש. המלך מסר את הבקשה לטיפולו של המיניסטר לענייני דת, ומברלין שלחו אל הקונסול בירושלים את ההוראות הבאות:

- א) כבסיס הספרייה תשמש הרשימה של כתבי-העת, שהוכנה בידי הפרופסור רדיגר מהעיר הלה.
- ב) יש לרכוש עבור הספריות המדעיות שבמדינות הגרמניות, לפי המלצת הוד מעלתו, כתבי-עת יקרים המצויים במינזורים, בארכיונים ובידי אנשים פרטיים בירושלים.
- ג) יש לתת אישור להקמת הספרייה בביתו של הקונסול או בבניין ההוספיץ הגרמני בהתאם לנסיבות, וכן יש להקים חדר קריאה ליד הספרייה.⁶

הספרייה הוקמה לפי צו מלכותי מיום 12.2.1847 כאחד המוסדות הפרוטסטנטיים בירושלים, שנועדו לשרת את הנוסעים הגרמנים שהגיעו לארץ, ונקראה 'הספרייה הקונסולרית' (Konsulatsbibliothek).⁷ היא פעלה כספריית השאלה, שרכיבים מספריה הגיעו כתרומות מגרמניה.⁸ הספרייה היתה לתועלת רבה כמקור רב-צדדי ומותאם לצורכי הזמן, וחסכה מן הקוראים

2 'בן-אריה, ארץ ישראל במאה ה-19 – גילוייה מחדש, ירושלים 1970, עמ' 21-56 (להלן: בן-אריה, ארץ ישראל במאה ה-19).

3 'בן-אריה, עיר בראי תקופה, ירושלים תשל"ז, עמ' 219-220 (להלן: בן-אריה, עיר בראי תקופה).

4 מ' אליאב, 'הקונסוליה הגרמנית בירושלים והישוב היהודי בארץ ישראל', הצינונית, א (תשל"ל), עמ' 57-83.

5 על ספריית הקונסוליה הגרמנית בירושלים, ראה גנוך המדינה, חטיבה 67, תיק 433.

6 גנוך המדינה, חטיבה 67, תיק 433, מכתב מיום 18.4.1847 מברלין אל הקונסול בירושלים.

7 שם, מכתב מפורן אלטן משנת 1870.

8 שם, רשימת חפצים שנשלחו לירושלים על פי-פקודתו של המנהל הראשי פון אולפרס אל הספרייה המלכותית הפרוסית בירושלים מיום 27.1.1854, חתום 'רייף, ברלין.

את הטרחת הכרוכה בהבאת ספריהם הפרטיים ארצה. המלך גם דאג לתמיכה כספית שנתית, וממקומות שונים בירושלים הגיעו פניות לשאול ספרים.

ביום 20.7.1874 הודיע מזכיר משרד החוץ הגרמני פון בילוב לקונסול הגרמני בירושלים פון מינכהאוזן, שד"ר טיטוס טובלר ממינכן הציע למכירה לממשלת הרייך הגרמני או לממשלה המלכותית הפרוסית את אוסף הספרים שלו, שכלל כאלף כרכים בנושאי ההיסטוריה והטופוגרפיה של ארץ-ישראל, והתנה את המכירה בהעמדת האוסף לרשות הספרייה בירושלים. לפני שענו להצעה רצו לדעת אם תנאי המקום בקונסוליה מאפשרים הצגת האוסף של טובלר. בתשובה לפנייה הודיע הקונסול, שהיה מוכן לקבל את האוסף ברצון רב אך המקום צר מלהכילה.⁹ בראשית המאה העשרים עברה הספרייה ל'מכון הגרמני לחקר הקדמוניות בארץ הקודש' (Das Deutsche Evangelische Institut für Altertumsforschung des Heiligen Landes zu Jerusalem), לאחר שהוועד הצהיר על נכונותו לשמור על הייעוד של הספרייה – לספק אמצעי-עזר ספרותיים לבלשנים ולחוקרי הארץ ושכנותיה.

ספריית הקונסוליה היתה, כנראה, המוסד המדעי הראשון, שהוקם על-ידי הממשלה הגרמנית (הפרוסית) בירושלים.¹⁰

מוזיאון פלשתינה (Palaestinamuseum)

ביום 20.11.1874 שלח הקונסול הגרמני בירושלים מכתב למשרד החוץ הגרמני ובו הודיע, שאנשי-מדע שונים הביעו את המשאלה להציג בצורה נאה ונעימה לעין בפני המלומדים המבקרים בארץ-ישראל את אוצרות הארץ ומוצריה. גם בעיתונות המדעית הגרמנית דנו בעניין זה.¹¹

הקונסול, ד"ר קרסטן, מסר אוסף של בעלי-חיים, צמחים ומינרלים מקומיים 'לאירגון המדעי הגרמני' המקומי בתקווה שיהיה בכך משום יסוד לאוספים מתחומים אחרים. אנשי-דת וחילונים הבטיחו להשלים את האוסף בנושאים ארכיאולוגיים ופילולוגיים. הקונסול פון אלטן ריכו את העתיקות שנמצאו בזמן עבודות העפר על המוריסטאן. מימצאים אלה הפכו לרכושו הפרטי של הקיסר, שהיה מוכן להקדישם למוזיאון. בינתיים נתבקש הבאורט שיק להגיש הצעה להכשרת מקום למוזיאון במעון היוהניטיס בעיר העתיקה או בכניין בית-הספר המתוכנן במוריסטאן.

בשנת 1875 נבחרה ה'וועדה למען מוזיאון פלשתינה' (Das Komitee für das Palaestina-Museum) בראשות הקונסול פון מינכהאוזן.¹²

ביום 28.2.1876 פנה בעל מחסנים לספרים בשם קליין (Th. Klein) אל הקונסול, והציע להעמיד מספר חדרים במחסניו למען המטרה הנאה של הקמת מוזיאון.¹³ קונרד שיק הציע לערוך שינויים

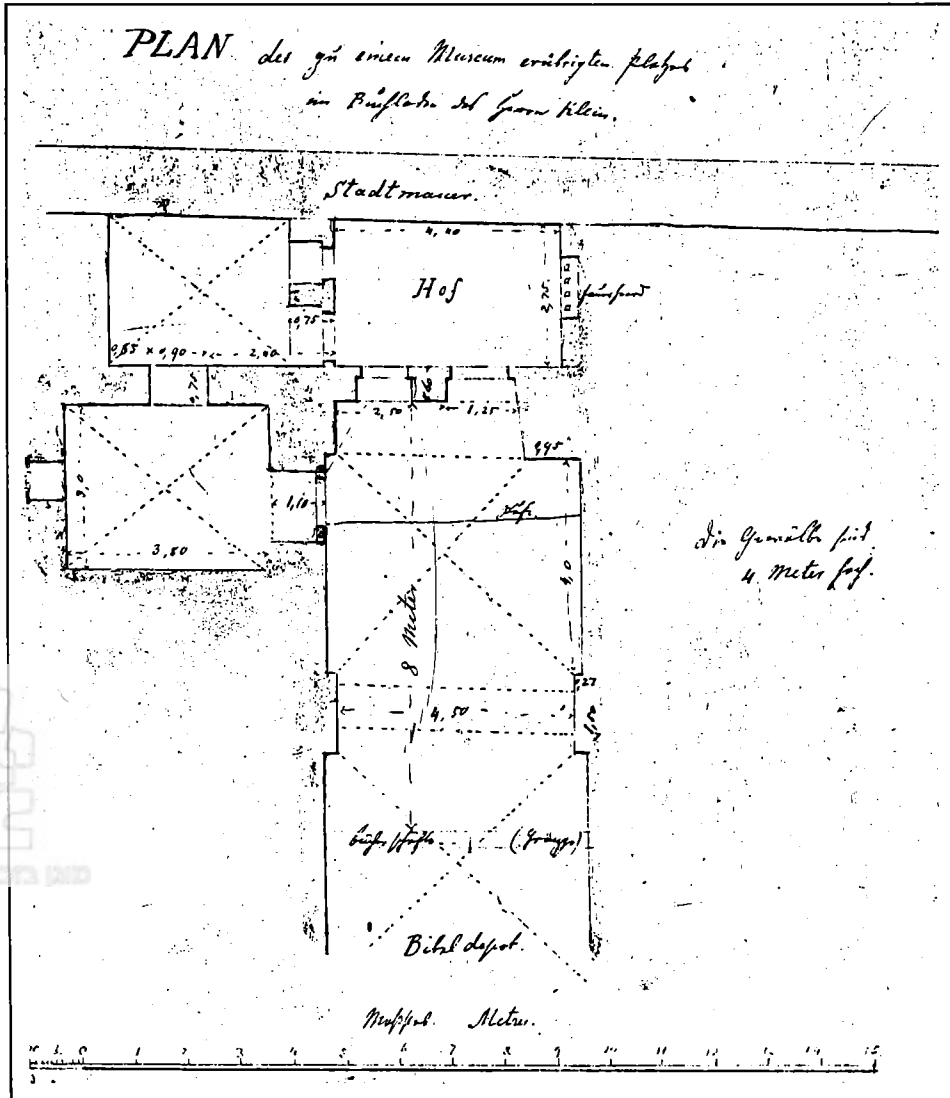
9 שם, מכתב מברלין מיום 20.7.1874 אל הקונסול מינכהאוזן בירושלים מאת פון בילוב ותשובת הקונסול מיום 11.8.1874.

10 מעניינת העובדה שבאותן שנים גם האנגלים יסדו ספרייה מדעית בעזרת הקונסול פין והחברה הספרותית הירושלמית (Literary Society of Jerusalem), אותה הקים עם הגיעו ארצה. ראה: J. Finn, *Stirring Times*, London 1878, pp. 89-124.

11 גנוך המדינה, חטיבה 67, חיק 320, מכתב מיום 20.11.1874 ממשרד החוץ בברלין.

12 שם, מכתב משנת 1875.

13 שם, מכתב מ-ט"א קליין אל הבאורן פון מינכהאוזן, ירושלים 28.2.1876.

הצעה לשינויים במחסן הספרים של קליון, לשם הקמת מוזיאון בירושלים – תרשים של הארכיטקט קונרד שיק משנת 1875

אחדים במחסנים שעמדו, כנראה, בקרבת שער יפו. המוזיאון נפתח במקום זה למבקרים, שנתבקשו לתמוך במפעל על ידי ביקורים תדירים.¹⁴ הפעילות של תמיכה וקידום המחקר בארץ נעשתה בתקופה זו על-ידי אנשי הקהילה הגרמנית-פרוטסטנטית ונחמכה על-ידי הקונסוליה הגרמנית בירושלים, ששימשה כמקשרת בין אנשי המקום והמוסדות בגרמניה. רוב הפעולות נעשו בהתנדבות ומתוך עניין אישי של אנשי הקהילה (כולל הקונסולים) לקדם את המחקר ולמשוך חוקרים חילוניים ודתיים על-ידי מתן שירותים נוחים.

בשנת 1865 הוקמה קרן החקר הבריטית (P.E.F. — Palestine Exploration Fund), מאורע אשר היה נקודת-מפנה בפעילות למען חקירת ארץ-ישראל.¹⁵ הגרמנים עדיין שיתפו פעולה עם האנגלים

14 שם, מודעה על פתיחת המוזיאון (כנראה משנת 1875).

15 בן-אריה, ארץ ישראל במאה ה-19, עמ' 175-180.

בתקופה זו, וניצלו את שירותי הקרן הבריטית ואף השתתפו במחקריה. השתתפות זו מצאה ביטוי בפרסומים של החוקרים הגרמנים בכתב-העת של הקרן, Quarterly Statement, שהחל להופיע בשנת 1869. עם התרחקותם מן האנגלים, שהביאה לבסוף לביטול הבישופות הפרוטסטנטית המשותפת, ביקשו הגרמנים להקים מפעל עצמאי בדומה לקרן החקר הבריטית.

החברה הגרמנית לחקר ארץ-ישראל (Deutscher Verein zur Erforschung Palästinas)

ביום 28.9.1877 הוכרו בעיר ויסבאדן בגרמניה על הקמת החברה.¹⁶ היא באה לשרת את החוקרים הגרמנים הרבים, שבאו עם הזרם הגובר של עולי רגל ומבקרים אחרים. אלה חיפשו כמה לפירסום מחקריהם ונעזרו בקרנותיה של החברה וביכולתה כחברה לאומית להעסיק תושבים מקומיים לצורך עבודות המחקר.

מייסדיה ראו את תפקידה כראש וראשונה בקידום חקר המקרא. יחד עם זה הם נוכחו בהתעניינותה של אירופה במזרח, ועל כן ראו במחקר דרך לפיתוח של ארץ בעלת עתיד. הם טענו כי עם שיפור דרכי התחבורה והתקשורת ועם זרימת כספים לאזור, תהיה אפשרות לקשור קשרים, שיועילו לאותה תנועה גדולה של התעניינות ופעילות, בה ראו מעין 'מסע-צלב של שלום'. לדעתם חקר הארץ יכין מספר רב של חלוצים עבור 'מסע-צלב' זה. המייסדים הדגישו שכשום פנים אינם משרתים מטרה פוליטית או זרם דתי כלשהם ויחד עם זה קיוו, שיכירו בשאיפותיהם ויתמכו בהן.¹⁷ בוועד החברה היו דתיים וחילונים, נציגים מקומיים ובעלי שם בגרמניה, שפעלו למען הידוק הקשר בין המחקר בארץ לבין עולם המדע והדת בגרמניה, דבר המצביע על אופייה של החברה.

ביטאון החברה הגרמנית לחקר ארץ-ישראל (Zeitschrift des Deutschen Palastina Vereins)

בשנת 1878 (שנה אחר ייסוד החברה) הופיע בלייפציג הכרך הראשון של ביטאונה (Zeitschrift des Deutschen Palastina Vereins) (להלן: ZDPV) בעריכת הרמן גוטה (Lic. Hermann Guthe), והפך לכמת הפרסומים הידועה של החברה הגרמנית לחקר ארץ-ישראל.¹⁸ מטרתה המוצהרת של החברה נשארה החקירה המדעית הטהורה וביקורתה. שטחי המחקר היו מגוונים: המחקר הגיאוגרפי תרם מספר רב של תצלומים טופוגרפיים ומפות. ראויים לציון פעולותיהם של המהנדס ג' שומאכר (Gottlieb Schuhmacher), איש המושבה הגרמנית בחיפה, שפעל רבות למיפוי עבר הירדן המזרחי והגולן. פישר וגוטה (Fischer-Guthe), הכינו מפה של ארץ-ישראל וקונרד שיק שמִיפָה את ירושלים וסביבתה. בין השאר הוכנו מפות של יישובים כמו עזה, בית-לחם ונצרת ושל מערכת המים העתיקה של ירושלים, אנשי החברה טיפלו בהרחבה בבעיית הר-ציון, בתולדות בניית כיפת הסלע וכוויכוח סביב מיקומה האמיתי של כנסיית הקבר. הורחבו המחקרים הארכיאולוגיים של מבנים, קברים, מטבעות וכתובות. לאור הממצאים נערכו דיונים בעל-פה ובכתב. מקורות עתיקים שחיארו מסעות של עולי רגל לארץ-ישראל זכו לתשומת לב מיוחדת.

16 שם, עמ' 208.

17 (להלן: *Der Deutsche in Vorderasien*, Berlin 1916, pp. 134-146. (Rohde, *Der Deutsche*

18 K. Goetz, *Das Deutschtum in Palastina*, München 1931, pp. 316-317

הריסות היהודיים
במוריסטאן

המחקר האתנולוגי של הארץ כלל אתנוגראפיות שונות על הפלאחים ומאמרים רבים על מנהגים ואמונות תפלות בקבוצות אוכלוסיה שונות. מדי פעם נכתבו דינים וחשבונות מפורטים על הקהילות הדתיות השונות בארץ ועל פעולותיהן.

עבודה רבה נעשתה במדעי הטבע. בראש וראשונה במחקרים הגיאולוגיים ותיאור עולם החי והצומח בארץ. הוקמו תחנות מטיאורולוגיות ופנולוגיות במקומות שונים ובהן בוצעו מדידות, שסיפקו נתונים למחקר סטטיסטי של מזג האוויר, האקלים והחי בארץ-ישראל. פעולה חשובה מאד נעשתה בשטח הביבליוגראפיה. בכל כרך של ה-ZDPV הופיעה רשימה ביבליוגראפית מפורטת על הפרסומים החדשים באותה שנה.¹⁹ 'החברה הגרמנית לחקר ארץ-ישראל' פעלה עד ערב מלחמת-העולם הראשונה, חידשה את פעולותיה אחר המלחמה, ופועלת עד היום.²⁰

הגידול בפעילות המחקר הגרמנית בשלהי תקופת השלטון העות'מאני

בסוף המאה הי"ט עבר הרייך הגרמני תקופת התגבשות והפך לאחת המעצמות החזקות באירופה. בשנת 1888 הוכתר וילהלם השני לקיסר הרייך הגרמני והתחיל ה'עידן הוילהלמי', שעיקרו גל לאומיות גרמנית, שהביאה להתפשטות גרמניה לאפריקה ולאסיה ולקשירת קשרים פוליטיים עם מדינות במזרח הקרוב והרחוק.

חשיבותה האימפריאטיבית והכלכלית-מדינית של ארץ-ישראל לא עמדה בראש סולם העדיפויות של המדיניות הגרמנית. עם זאת ניתן להבחין בגידול הפעילות המחקרית והמדעית הגרמנית בארץ-ישראל, שהביא להקמתם של מוסדות מחקר נוספים בארץ.

'חברת המזרח' הגרמנית (Deutsche Orient Gesellschaft)

חברה זו נוסדה ביום 24.1.1898 תחת חסותו של הקיסר. היא פעלה בכל קדמת אסיה ועד למצרים. חוקריה עסקו בראש וראשונה בעולם העתיק של המזרח. הם חקרו אתרי תרבות עתיקים באשור,

19 על כל הנושאים והמפות ראה בכרכי ה-ZDPV לפי הערכים הקבועים בתוכן העניינים.
20 בן-אריה, עיר בראי תקופה, ב, עמ' 466.

בכל, ארס-נהריים, ארץ-ישראל ומצרים כאמצעות משלחות מדעיות, שיצאו למסעות מחקר וביצעו חפירות כתיאום עם ההנהלה הכללית של המוזיאונים הממלכתיים בגרמניה. בארץ-ישראל עבדה 'חברת המזרח' הגרמנית בשיתוף עם החברה הגרמנית לחקירת ארץ-ישראל, שהרחיבה בתקופה זו את היקף פעולותיה. שיתוף פעולה זה הביא מבצעים חשובים אחדים: החפירות המפורסמות במגידו, גילוי שרידים של כתיב-כנסת בגליל והחפירות הידועות של ביצורי יריחו המיקראית. בשנים 1897-1898 בוצעו מדידות והוכנו מפות של עבר הירדן המזרחי עד למפרץ עקבה.²¹ ב-1911 נשלחה משלחת חוקרים לים המלח בראשות ד"ר בריל, המנהל של 'המכון המלכותי לחקר הימים' כברלין.²² ב-1911-1913 עבדו החוקרים הגרמנים בחשיפת שכס העתיקה.²³ חברה ממלכתית זו פעלה רבות במזרח הקרוב עד שמלחמת-העולם הראשונה קטעה את פעילותה הענפה.

המכון הגרמני האוונגלי לחקירת הקדמוניות של ארץ הקודש בירושלים²⁴
(Das Deutsche Evangelische Institut für Altertumsforschung des Heiligen Landes zu Jerusalem)

בקשר הדוק עם 'החברה הגרמנית לחקירת ארץ-ישראל' עמד מוסד מחקרי גרמני אחר, שהוקם על-ידי הכנסיות הפרוטסטנטיות המאוחדות של מדינות הרייך בשנת 1902 בהנהלתו של פרופסור ד"ר ד' דלמן (Dr. D. Dalman).²⁵

חברה זו קבעה למטרה 'לחיות ולטפח את הקשר בין המקומות הקדושים והמחקר המדעי בתחומי חקר העולם המקראי והכנסייתי העתיק, למען האמונה הנוצרית בקרב הכנסיה הפרוטסטנטית'.²⁶ סגל ההוראה בירושלים כלל שבעה מרצים וכומר אחד. במכון למדו חמישים וארבעה תיאולוגים שהעמיקו כאן את הידע שלהם בתולדות המקרא והכירו מקרוב את הקהילות הדתיות הגרמניות מחוץ לגרמניה ואת תחנות המסיון. כמו כן למדו על דתות אחרות על סגנונות כנייה, כלים ומנהגים של עמים זרים, על התנאים הגיאוגרפיים של הארץ ועוד.²⁷

המכון הוציא שנתון, 'Das Palaestina Jahrbuch', שבו נתפרסמו דינים וחשבונות על הפעילות השוטפת. כמו-כן נכתבו ספרים על נושאים שונים. פעולה חשובה נעשתה על-ידי סיורים לימודיים בכל חלקי הארץ.

המכון שכן בבית שכור כרחוב החבשים בעיר החדשה, שם היה אולם גדול לקהל הרחב, ספרייה, אולם הרצאות לחוקרים וחדרי עבודה. בבית היה גם מוזיאון, ששמר על אוצרות יקרים מתחומים שונים.²⁸

'המכון הגרמני האוונגלי לחקר הקדמוניות של ארץ הקודש בירושלים' פעל ביעילות רבה בסוף

21 Rohde, *Der Deutsche*, pp. 134-146

22 גנוך המדינה, חטיבה 67, תיק 321, מכתב משרד החוץ אל הקונסוליה הכללית בקונסטאנטינופול מיום 6.9.1911.
חתום שמידט-דרגיץ בשם קנצלר הרייך.

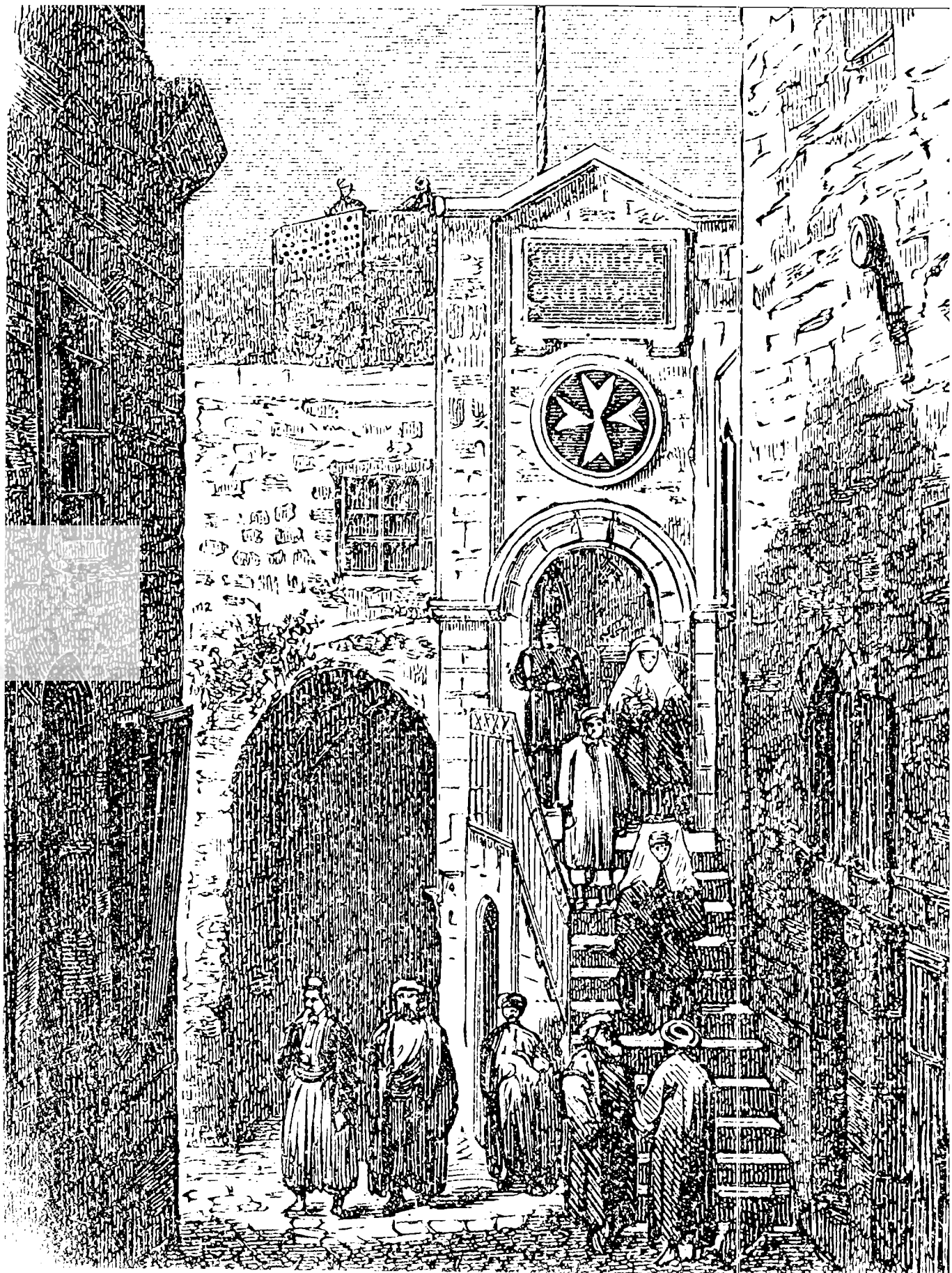
23 Rohde, *Der Deutsche*, pp. 138-139

24 על חברה זו ראה: גנוך המדינה, חטיבה 67, תיק 304.

25 שם, מכתב מהשגרירות הגרמנית הקיסרית בקונסטאנטינופול אל הקונסוליה בירושלים מיום 6.9.1902.

26 שם, מתוך מאמר מודפס (ללא חאריך וללא כותרת).

27 כמאמר הנ"ל. 28 כמאמר הנ"ל.

התקופה של השלטון העות'מאני בארץ והשלים את עבודתן של החברות האחרות, בעיקר בשטח ההוראה והחינוך המדעי של הכמורה הפרוטסטנטית הגרמנית.

ההוספיץ הקאתולי-גרמני – אכסניית חוקרים וספרייה

כמסגרת סקירתנו לא הזכרנו עד כה את הקאתולים הגרמנים שהתחילו בפעילותם המדעית בארץ בסוף שנות השמונים של המאה הי"ט. המוסד הראשון, שהוקם בירושלים על-ידי 'האגודה הפלשתינאית של הקאתולים בגרמניה', היה ההוספיץ הקאתולי-גרמני (היום ברחוב הלל 27, בירושלים). ששימש בין יתר התיפקודים שלו גם כאכסניה לחוקרים גרמנים-קאתולים צעירים ואנשי כמורה, שבאו לארץ הקודש לחקור את המקרא וללמוד את לשונות המזרח. בבית זה היתה ספרייה שמנתה אלפי ספרים שנתרמו על ידי מחברים ומור"לים שונים.²⁹ אכסניה זו שימשה עד שנת 1910 ועברה בשנה זו להוספיץ החדש על שם סט. פאולוס מול שער שכם. במוסד זה שכנו שני מפעלים מדעיים גרמניים נוספים.

המוזיאון לטבע של האב שמיץ

בשנת 1908 הגיע האב ארנסט שמיץ (Ernst Schmitz, C.M.) ממדירה לירושלים כיורשו של הכומר פ"ו שמידט (P.W. Schmidt), מנהלו הראשון של בית-הספר הגרמני-קאתולי לבנות ושל ההוספיץ.³⁰

שמיץ היה אורניתולוג (חוקר ציפורים) בעל שם בין-לאומי. מיד עם הגיעו לירושלים הקדיש מזמנו להרחבת הספרייה, שהמשיכה לקבל תרומות ממחברים וממור"לים שונים.³¹ שמיץ ניהל באי מדירה מוזיאון לטבע וגם כאן יזם והקים בכוחות עצמו מוזיאון דומה. הוא הכין שני אולמות בהוספיץ החדש ובהם סידר שני אוספים: האחד של ממצאי טבע מחוץ לארץ ובו כ-126 מינרלים וסוגי סלע והשני לחקר החי של הארץ. מדור זה היה למוזיאון הזואולוגי המושלם ביותר בארץ-ישראל בתקופה זו, שסיפק בעלי-חיים נדירים למוזיאונים בגרמניה.

שמיץ עצמו המשיך לעסוק במחקר ואף גילה סוג חדש של נמלים (Aphaenogaster Schmitzi) ודג בלתי ידוע בים כינרת.³²

מכון המזרח של חברת גרס (Orientalisches Institut der Goerres Gesellschaft)

'חברת גרס לטיפוח המדע בגרמניה הקאתולית' החליטה בתחילת המאה העשרים להשתתף באופן פעיל במחקר המדעי של המזרח הרחוק. ביום 23.3.1909 הגיע ד"ר פ' ברגר (Dr. Paul Berger) לירושלים כדי לייסד בה את 'מכון המזרח של חברת גרס'. הוא ניהל את מדור המזרח העתיק במכון, וחוקר גרמני שני, ד"ר ק' ליבק (Dr. Konrad Luebeck), ניהל את מדור המזרח הנוצרי העתיק. המכון וחוקריו מצאו אכסניה קבועה בהוספיץ סט. פאולוס (גם היום מצויים כישודי המכון שם).

29 להלן: V. Cramer, *Ein Jahrhundert deutscher Katholischer Palastinamission*. Koln 1956, p. 44 (Cramer, *Ein Jahrhundert*)

30 גנוך המדינה, חטיבה 67, תיק 268, מכתב מיום 23.3.1908 מ'האגודה לארץ הקודש' בקלן לקונסול בירושלים, חתום ד"ר קליין, סגן נשיא האגודה הגרמנית מארץ הקודש.

31 Cramer, *Ein Jahrhundert*, p. 83 'Das Heilige Land', 2 Heft, 53 Jahrg. (1909) 32

הפעילות המדעית של המכון לא הגיעה לממדים נרחבים כי כעבור זמן מה פרצה מלחמת העולם הראשונה, ובכל זאת הספיקו החוקרים לערוך מסעות מחקר אחדים לחברון, עזה, באר-שבע ופטרה. בהר חברון ובחוף הכינרת נתגלו במחקרים אלה כנסיות עתיקות.³³

מסדר הנזירים הבנדיקטינים הגרמנים בארץ

אין לסכם את הפעילות הגרמנית-קאתולית בתחום המחקר המדעי, מבלי להזכיר את מסדר הנזירים הבנדיקטינים הגרמנים בארץ, הידוע בעולם בפעילותו המדעית-מחקרית. נזירים בנדיקטינים גרמנים חיו במנזר הדורמיטיו על הר ציון בירושלים ובמנזר ליד כפר נחום בחוף הכינרת. במנזר על הר ציון הוקמה ספרייה מדעית, שמדוריה היו ליטורגיה ומחקר ארץ הקודש בכל התחומים. ספרייה זו היתה לאחת הספריות הגדולות והחשובות בירושלים, כמו כן נשמרו במנזר אוצרות ארכיאולוגיים (במיוחד מחפירות הר ציון) ואוסף גדול של כלי קראמיקה עתיקים.

הנזירים הבנדיקטים הגרמנים ניהלו ופרסמו מחקרים רבים על ארץ-ישראל ועסקו בהוראה ובהדרכת עולי רגל ואורחים אחרים באתרים המקודשים בעיר וכסביבה. (פעילות זו נמשכה גם אחר המלחמה ועד לימינו).

על הר ציון ובטבחה בוצעו בסוף המאה הי"ט חפירות ארכיאולוגיות על ידי האגודה מארץ הקודש הגרמנית-קאתולית.

תחנת הייעוץ בבית-הספר החקלאי בוילהלמה

בתחום החקלאות המעשית תרמו הטמפלרים הגרמנים רבות לפיתוח הארץ. תרומתם מחייבת דיון מיוחד. נציין רק מוסד אחד שלהם: בוילהלמה, המושבה הגרמנית של הטמפלרים, הוקם בשנת 1909 בית-ספר חקלאי.³⁴ בבית-ספר זה קיבלו צעירים מבני המתיישבים חינוך חקלאי. ליד בית-הספר פעל מרכז הדרכה וייעוץ חקלאי. כאן נעשו נסויים בזיבול ובדישון של גידולים חקלאיים ומכאן יצאה תורת השימוש בדשנים כימיים כתוספת לזיבול האורגאני. נעשו גם נסיונות לטפח בקר לחליבה על-ידי הכנסת גזעים גרמנים משובחים.³⁵ ניסויים אלה הביאו להגדלת היבולים והתוצרת לעומת ההשגים של החקלאים המקומיים.

לסיכום נוכל לציין כי הפעילות המחקרית והמדעית של הגרמנים בארץ-ישראל היתה ניכרת ביותר. היא הגיעה לשיאה בעידן הוילהלמי, כאשר המחקר המדעי של החברות נתמך על-ידי המשרדים הממשלתיים של הרייך.

תרומתם של הגרמנים לחקירת ארץ-ישראל במאה הי"ט היתה רבה מבחינת מספר המחקרים, גיוון הנושאים והממצאים, ובכך הניחו את היסוד לחקר הארץ במאה העשרים. ללא ספק היתה פעילות זו אחד מן הביטויים הבולטים של החדירה הגרמנית למזרח הקרוב בכלל ולארץ-ישראל בפרט. היא החלה כהתעניינות דתית-מדעית והתגברה עם מתן הגיבוי המדיני והכלכלי.

Cramer, *Ein Jahrhundert*, p. 86 33

34 א' כרמל, ההתיישבות הגרמנית בארץ-ישראל בשלהי התקופה העות'מאנית, ירושלים תשל"ז, עמ' 56.

35 גנזך המדינה, חטיבה 67, תיק 1764A, תדפיס של הרצאה על ההתיישבות הגרמנית בארץ-ישראל מאת גוטפריד הרדג מיום 15.11.1910 בשטוטגרט.